

В.П. ШИПУЛІН

В. П. Шипулін, директор Національного музею медицини України МОЗ України, професор кафедри терапії Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика, доктор медичних наук

В. Д. ДОГУЗОВ

В. Д. Догузов, завідувач науково-методичного відділу Національного музею медицини України МОЗ України

160 років Анатомічному театру Університету св. Володимира

Будівля Анатомічного театру

Урочисто відкритий 25 жовтня (за старим стилем) 1853 року Анатомічний театр (або Анатомікум) Університету св. Володимира є першою будівлею, що була спеціально зведена для потреб медичного факультету університету св. Володимира. Початок вищої медичної освіти в Києві був покладений указом імператора Миколи I від 9 травня 1840 року, коли було вирішено, що Віленська медико-хірургічна академія у якості медичного факультету увійде до складу Університету св. Володимира, а Київ стане центром медичної освіти для всіх південних губерній Російської імперії [3].

Відбір та організацію перевезення з Вільно до Києва необхідних для навчання студентів-медиків колекцій (бібліотеки природничої літератури, гербаріїв, мінералогічних, анатомічних колекцій, хімічного та зоологічного кабінетів) було покладено на професора Володимира Караваєва (1811–1892), першого декана медичного факультету [12]. 1530 одиниць віленської анатоміч-

ної колекції стали фундаментом для анатомічних музеїв в Києві та для викладання анатомії на новому факультеті [7].

Першу лекцію на медичному факультеті прочитав професор анатомії Микола Козлов (1814–1889) у вересні 1841 року. Для Анатомічного театру спочатку орендували будинок на вулиці Лютеранській, згодом його було переведено у приміщення університету. Для зберігання трупів, необхідних для проведення занять, використовували льодовник [2].

Ініціатором зведення окремої будівлі для «постійно мігруючого» Анатомічного театру, який ще декілька разів змінював адресу, став Олександр Вальтер (1817–1889), з 1843 року призначений ад'юнктом по кафедрі фізіологічної анатомії [8]. Згодом він змінив Миколу Козлова на посаді професора кафедри анатомії (1844). Вальтеру вдалося переконати ректорат виділити кошти на будівництво комплексу Анатомічного театру на розі вулиць Лікарняної та Кадетської (нині вулиці Пирогова та Богдана Хмельницького).

Проект розробив архітектор Олександр Беретті, син Вікентія Беретті, творця будівлі університету. Обидві споруди, університет і Анатомічний театр, є типовими зразками класичного стилю.

Відкриття Анатомічного театру відбулося за присутності генерал-губернатора і водночас попечителя Київського навчального округу князя Іларіона Васильчикова та лейб-медика Івана Єнохіна, відрядженого на урочистості імператором. Професор Вальтер у своїй промові на урочистому відкритті зазначив, що нова будівля є справжнім палацом науки.

Середня частина головної будівлі, так званого корпусу (рис. 1, 2), має три поверхи, бокові крила — одноповерхові. Парадний вхід, оздоблений трахтемирівським гранітом, веде до вестибюлю з чотирма колонами та арками. На другий поверх ведуть чавунні сходи, що збереглися до наших днів. Поряд із входом була кімната кафедри патологічної анатомії та кімната для занять прозектора. На першому поверсі навпроти парадного входу розташовувалася велика аудиторія для лекцій з анатомії, праворуч від лекційної аудиторії — аудиторія для судово-медичних розтинів.

Рис. 1. Комплекс будівель Анатомічного театру

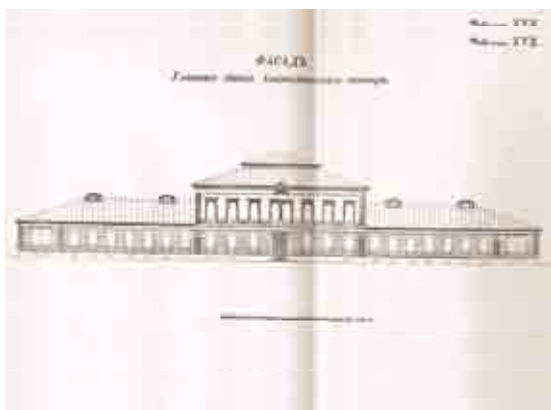

Рис. 2. План фасаду головної будівлі

В лівому крилі були розташовані робочий кабінет професора анатомії (на якого згідно з правилами було покладено обов'язки завідувача Анатомічним театром), кафедральна бібліотека зі складом наочних посібників, великих апаратів та інструментів, препаратів, що слугувала також кабінетом професора хірургії для підготовки до лекцій з топографічної анатомії та кімната помічника прозектора, яку він ділив із черговим помічником проректора. Також в цій частині будівлі були хімічна лабораторія, аудиторія на 150 слухачів, робочий кабінет професора кафедри судової медицини, дві робочі кімнати професора патологічної анатомії. В одній із кімнат була змонтована спеціальна залізна дорога для демонстрацій під мікроскопом. Три кімнати слугували квартирами для служителів та двірників.

Більшу частину площі правого крила займав секційний зал (рис. 3), розділений на три частини: північну, середню та південну. Для освітлення середньої частини на стелі були змонтовані скляні вікна, але внаслідок невдалої конструкції й постійного протікання їх пізніше демонтували, а зал в різний час освітлювали аргантовими, керосиновими та газовими світильниками. Задля опалення використовували голландські печі. Секційні столи північної частини були стаціонарні та покриті цинком, а в південній частині переносні столи для тонкого препарування були дерев'яними. Провітрювання відбувалося за допомогою вентиляторів під стелею та вентиляційних кватирок у вікнах. У проміжках між вікнами знаходилися умивальники. Також у секційній залі до послуг студентів були наочні посібники. Крім секційної зали у правому крилі також були кімната для зберігання трупів і тимчасових препаратів та квартири служителів.

Рис. 3. Секційний зал (праве крило головної будівлі)

Рис. 4. Експозиція анатомічного музею

Рис. 5. Зал музею нормальної анатомії

Три зали верхнього поверху середньої частини корпусу займав анатомічний музей (рис. 4), що складався з музеїв нормальної (рис. 5), патологічної та порівняльної анатомії [2].

1875 року поблизу правої частини Анатомічного театру було зведено «флігель в формі глаголя», так званий Гістологічний інститут, що складався з лабораторії при кафедрі загальної патології та лабораторії при кафедрі гістології, ембріології та порівняльної анатомії. Також на території Анатомічного театру були розташовані сад, колодязі та будиночки служителів та льодовник для зберігання трупів.

У 1904–1907 рр., коли старий льодовник остаточно перестав відповідати вимогам, будівельною конторою Навротіла було побудовано нове бетонне сховище. Роботу служителів тепер полегшували механічні, а згодом й електричні підйомники (ліфти), система блоків для перекладання трупів, рейки для транспортувального візка. Трупи зберігалися у 96 чарунках різного розміру. Кімната сховища в свою чергу знаходиться у великій підземній залі, яку заповнювали кригою, що не танула до пізньої осені, що давало змогу підтримувати низьку температуру впродовж всього року. Цікаво, що університет за попереднім узгодженням із будівельниками «для гарантії якості виконаних робіт» на два роки випробувального терміну нового сховища залишив в себе 10 % від вартості будівництва. Льодовник цей зберігся, адже багато років був похований під шаром асфальту і забутий.

Анатомі — завідувачі Анатомічного театру

Найкращий опис Анатомічного театру та його музеїв належить перу про-

фесора анатомії Володимира Беца (1834–1894) (рис. 6), який став наступником Олександра Вальтера на кафедрі у 1868 році. До колекції музею нормальної анатомії входили як препарати, привезені з Вільно (1772 одиниці), так і приготовані київськими фахівцями, що значно збагатили музей своїми роботами. Віленські препарати були виготовлені наприкінці XVIII – початку XIX ст. Яковом Бріоте, Миколою Мянновським, Андрієм Лобенвейном. Лєвова ж частка віленських препаратів виготовлена професором анатомії Адамом Белькевичем, на честь якого професор Бец пропонував назвати всі привезені з Вільно препарати музеєм Белькевича. Унікальним на теренах Європи було багате зібрання препаратів, що ілюструє остеогенез (685 одиниць).

Завдяки зусиллям Олександра Вальтера крім численних виготовлених власне в київському Анатомічному театрі препаратів були придбані муляжі та дві воскові моделі роботи знаменитого Луї Озу (Louis Auzoux). Слід згадати й 120 отриманих Анатомічним театром черепів, серед яких численні місцеві, англійські, німецькі, татарські, перські, кавказькі, бурятські, монгольські і череп єгипетської мумії. У 1860–1881 роках Вальтер був також видавцем та редактором одного з перших київських медичних видань, журналу «Современная медицина», що готувався до друку саме на базі Анатомічного театру [8].

Вищезгаданий професор Володимир Бец, основоположник вчення про архітектуру кори головного мозку, став знаменитий завдяки відкриттю гігантських пірамідних клітин (клітин Беца). Не менш відома була й створена ним колекція препаратів зрізів тканин головного мозку, яку було оцінено європейськими

Рис. 6. Професор Володимир Бец

колегами у повну золоту вагу цього зібрання. Незважаючи на таку щедру пропозицію, професор залишив свою колекцію в дарунок своєму факультету. Бец також організував фотографічний кабінет й розширив бібліотеку [9].

З 1890 по 1902 рік Анатомічним театром завідував професор кафедри нормальної анатомії Михайло Тихомиров (1848–1902), який виготовив 360 препаратів, що ілюструють кровопостачання головного мозку. Його авторству належить робота «Варианты развития артерий и вен человеческого тела в связи с морфологией кровеносной сосудистой системы» (Київ, 1900) [16]. В цей період студентом медичного факультету був Валентин Войно-Ясенецький (рис. 7), в майбутньому видатний хірург та архієпископ Кримський Лука, долучений до лику святих. Саме на заняттях в Анатомікумі було визначено його подальший шлях в медицині — він продемонстрував себе як талановитий анатом, що однаково добре володів скальпелем та олівцем художника.

У 1903–1917 рр. професором кафедри нормальної анатомії й завідувачем Анатомічного театру був Франц Стефаніс (рис. 8). Вже його докторська дисертація «Лимфатические сосуды желудка человека» (Київ, 1902) створила йому ім'я серед колег. Стефаніс першим описав лімфатичні судини серозного покриву шлунка та їх продовження в лімфатичні судини стінки дванадцятипалої кишки [14]. Ще будучи прозектором він додав

Рис. 7. Валентин Войно-Ясенецький — студент медичного факультету

до музею Анатомічного театру вдалі препарати нервової і кровоносної систем, що й сьогодні вважаються еталоном майстерності. Стефаніс сприяв технічному переоснащенню, були придбані оптичні прибори (бінокулярні лупи, мікроскопи, фотоапарати), епідіаскоп, мікротом, обладнаний рентгенівський кабінет [15]. В цей період на медичному факультеті вчився лікар і майбутній всесвітньомовний письменник Михайло Булгаков. В його знаменитому романі «Біла гвардія» є сцена, де досить детально описаний льодовник Анатомікуму.

З 1917 по 1922 рік кафедру анатомії очолював академік Всеукраїнської академії наук Арсен Старков (1874–1927), якого згадують як талановитого вченого і лектора.

А вже за часів його наступника, професора Федора Цешковського (1879–1924), кафедру анатомії з Анатомічного театру перевели до приміщення кафедри анатомії колишнього Київського жіночого медичного інституту [14].

Патологи, гістологи, судові медики

Першу на території сучасної України окрему кафедру патологічної анатомії було створено 1854 року на базі київського Анатомічного театру деканом медичного факультету Юлієм Мацоном (1817–1885), засновником Олександрівської лікарні (1875) [10]. Мацон є одним з піонерів мікроскопії на території

Рис. 8. Професор Франц Стефаніс

Рис. 9. Професор Карл Тритшель

України, він доклав значних зусиль задля переведення викладання на трупах з Київського військового шпиталю до більш зручного й спеціально оснащеного Анатомічного театру [11].

З 1876 р. кафедру патологічної анатомії очолював Григорій Мінх (1835–1896), безстрашний лікар-експериментатор, дослідник чуми й прокази [5].

Після реорганізації кафедри у Патологоанатомічний інститут (1887–1888 рр.), цей новий заклад у складі медичного факультету отримав реконструйовану будівлю на Бібіковському бульварі.

Кафедра загальної патології заснована у 1869 р. професором Никанором Хржонщевським (1836–1906). При ній була й перша в Російській імперії експериментальна лабораторія загальної патології [1]. В цій лабораторії була виконана дисертація Карла Тритшеля (рис. 9) «О нервах слизистой оболочки желудка» (Київ, 1872), з 1878 року професора спеціальної патології і терапії з госпітальною клінікою Університету св. Володимира.

Засновником кафедри гістології, ембріології і порівняльної анатомії був Петро

Пережежко (1833–1893), який, ґрунтуючись на результатах власних досліджень, проведених у Анатомічному театрі, у 1878 році відкрив непрямий поділ тваринних клітин (каріокінез). В лабораторії гістології була підготована робота студента Володимира Підвисоцького «Новые данные о тончайшем строении поджелудочной железы» (1881) [13]. З 1887 року професор Підвисоцький очолював кафедру загальної патології Київського університету, з 1900 — Новоросійського в Одесі [4]. У 1891–1904 рр. кафедру в Києві очолював професор Яків Якимович (1848–1908) (рис. 10), що свого часу був прозектором в Анатомікумі. Саме з сімейного архіву його нащадків до фондів музею нещодавно надійшла частина цінних портретних фото, що ілюструють дану статтю.

Серед професорів кафедри судової медицини — знаменитий професор Микола Оболонський (1856–1913) (рис. 11), декан медичного факультету, який очолював кафедру у 1889–1913 рр. 1911 року він брав участь у судово-медичній експертизі по сумнозвісній «справі Бейліса».

Рис. 10. Професор Яків Якимович

Рис. 11. Професор Микола Оболонський

Новий етап історії кнївського Анатомікуму

Роль та функціональне призначення Анатомікуму зазнали різких змін в перші десятиліття ХХ ст., коли були створені нові навчальні бази у лікарнях міста. Після 1917 року неодноразово зниження ролі Анатомічного театру продовжувалося. Станом на 1930 р. в будівлі були аудиторії Київського медичного інституту, кафедри мікробіології, фізики, хімії, патології, гістології, соціально-економічних дисциплін [6]. Постійно зменшувалася й територія колишнього Анатомічного театру; для будівництва житлового будинку, центральної станції швидкої допомоги (1962) та нової поліклініки зруйновані паркан, флігелі, колодязі і допоміжні будівлі, вирубаний сад позаду головного корпусу, єдиного, що зберігся до сьогодення.

1973 року перших відвідувачів в цій будівлі прийняв музей історії медицини, створений за участю МОЗ України ініці-

ативною групою на чолі із Олександром Грандо (1919–2004), професором кафедри соціальної гігієни та організації охорони здоров'я Київського медичного інституту. Сьогодні це Національний музей медицини України МОЗ України, провідна установа в Україні, що опікується збереженням та пропагуванням історії медицини і входить до Європейської асоціації музеїв історії медичних наук (European Association of Museums of the History of Medical Sciences — EAMHMS) [17]. 2013 року з метою врятування будівлі сучасне керівництво музею при багаторічній підтримці з боку МОЗ України започаткувало новий етап реставрації головної будівлі колишнього Анатомікуму, унікальної пам'ятки історії та архітектури, що цього року святкує свій 160-річний ювілей. В планах є й реставрація надзвичайно цікавого для відвідувачів музею підземного льодовника Анатомічного театру із розміщенням там окремої експозиції.

Список літератури

1. Бенюмов Р. Я. 3 історії розвитку громадської медичної думки на Україні. Н.А.Хржонцевський (1836–1906) (Видатний український вчений і громадський діяч) / Р. Я. Бенюмов, І. М. Макаренко. — Київ : Державне медичне видавництво УРСР, 1963. — 164 с.
2. Бец В. А. Анатомический театр. / В.А. Бец // Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях университета св. Владимира (1834–1884). — К., 1884. — С. 246–286.
3. Владимирский-Буданов М. Ф. История Императорского Университета св. Владимира / М. Ф. Владимирский-Буданов. — Киев : Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1884. — Т. 1. — 674 с.
4. Грандо О. А. Визначні імена в історії української медицини / О. А. Грандо. — Київ : РВА «Тріумф», 1997. — 336 с.
5. Даль М. К. Григорій Миколайович Мінх (1835–1896) / М. К. Даль. — Київ : Державне медичне видавництво УРСР, 1956. — 141 с.
6. Ернст Ф. Л. Київ. Провідник / Ф. Л. Ернст. — Київ, 1930. — 800 с.
7. Захарченко М. М. Киев теперь и прежде / М. М. Захарченко. — Киев : Лито-Типографическое заведение С. В. Кульженко, 1888. — 290 с.
8. Иконников В. С. Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира (1834–1884) / В. С. Иконников. — Киев : Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1884. — 859 с.
9. Кукуев Л. А. В. А. Бец (1834–1894) / Л. А. Кукуев. — Москва : Гос. изд. мед. лит., 1950. — 92 с.
10. Макаренко І. М. Біографічний довідник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця (1841–2001) / І. М. Макаренко, І. М. Полякова — Київ : Століття, 2001. — 208 с.
11. Минх Г. Н. Кабинет при кафедре патологической анатомии / Г. Н. Минх // Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях университета св. Владимира (1834–1884). — Киев, 1884. — С. 289–294.
12. Михайлов С. С. Жизнь и деятельность В. А. Караваева / С. С. Михайлов — Ленинград : Гос. изд. мед. лит., 1954. — 272 с.
13. Перемежко П. И. Лаборатория при кафедре гистологии, эмбриологии и сравнительной анатомии / П. И. Перемежко // Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях университета св. Владимира (1834–1884). — Киев, 1884. — С. 298–301.
14. Спіров М. С. Київська анатомічна школа / М. С. Спіров. — Київ : Здоров'я, 1965. — 131 с.
15. Чайковський Ю. Б. Ф. А. Стефаніс / Ю.Б. Чайковський. — Київ, 1996. — 44 с.
16. 160 років Національному медичному університету / [Є. Г. Гончарук, А. О. Андрущук, І. І. Бобрик та ін.]. — Київ : Століття, 2001. — 368 с.
17. Doguzov V. The National Museum of Medicine of Ukraine and our Association / V. Doguzov // European Association of Museums of the History of Medical Sciences Bulletin. — 2006. June. — 39. — P. 5–7.

Резюме

160 років Анатомічному театру Університету св. Володимира

*В. П. Шипулін,
В. Д. Догузов*

У статті висвітлено науковий доробок вчених, що працювали в Анатомічному театрі Університету св. Володимира у другій половині XIX – на початку XX ст. Коротко представлені історія заснування та розвитку цього навчального та науково-дослідного закладу, що протягом свого функціонування відіграв визначну роль у розвитку патологічної, нормальної та порівняльної анатомії, гістології, ембріології та судової медицини. Також стаття містить деякі біографічні відомості про найвидатніших вчених, що працювали у стінах закладу. Ряд фото до статті з фондів НММУ МОЗ України публікується вперше.

Ключові слова: анатомічний театр, історія медицини, історія науки, університет, медичний факультет.

Summary

160th anniversary of the Anatomical Theater of Kyiv St. Vladimir University

*V. P. Shypulin,
V. D. Doguzov*

The article presents scientific contribution of scientists who was working in the Anatomical Theater of Kyiv St. Vladimir University in the second half of XIX – early XX centuries. It summarizes the history of the foundation and development of this educational and research institution, which has played a significant role in the development of pathological, normal and comparative anatomy, histology, embryology, and forensic medicine. This article also contains some biographical information about the most outstanding scientists who have worked in this institution. A number of photos to the paper from the funds of the National Museum of Medicine of Ukraine of the Ministry of Health of Ukraine are published for the first time.

Key words: anatomical theater, history of medicine, history of science, university, medical faculty.

160 лет Анатомическому театру Университета св. Владимира

*В. П. Шипулин,
В. Д. Догузов*

В статье представлен научный вклад ученых, работавших в Анатомическом театре медицинского факультета Университета св. Владимира во второй половине XIX – в начале XX вв. Кратко представлены история основания и развития этого учебного и научно-исследовательского учреждения, которое на протяжении своего функционирования сыграло значительную роль в развитии патологической, нормальной и сравнительной анатомии, гистологии, эмбриологии и судебной медицины. Также статья содержит отдельные биографические данные о наиболее выдающихся ученых, которые работали в стенах учреждения. Ряд фото к статье из фондов НММУ МОЗ Украины публикуются впервые.

Ключевые слова: анатомический театр, история медицины, история науки, университет, медицинский факультет.